

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-2-11>
УДК 331.5.024

Бабаєв Валерій Юрійович,
кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент закладу вищої освіти кафедри економічної політики та менеджменту
навчально-наукового інституту “Інститут державного управління”
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: babaevV@ukr.net <https://orcid.org/0000-0001-8652-2974>

Бабаєва Ірина Олексіївна,
здобувачка ступеня доктора філософії
кафедри управління персоналом та підприємництва
навчально-наукового інституту “Інститут державного управління”
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: Imeneg98@ukr.net <https://orcid.org/0000-0002-7245-9297>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАЙНЯТІСТЮ НАСЕЛЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. Висвітлено загальну ситуацію, що склалася в умовах воєнного стану, а саме – масову міграцію населення, скорочення економічно-активного населення, зменшення трудового та освітнього потенціалу, значні цивільні втрати, зростання кількості людей з інвалідністю та психоемоційними розладами. Акцентовано увагу на важливості дієвості публічної політики в вирішенні питань сприяння зайнятості населення, створенні робочих місць, сприянні самозайнятості та розвитку підприємництва. Розглянуто діяльність органів місцевого самоврядування, а саме – об'єднаних територіальних громад щодо вирішення нагальних питань з їх функціонування в нових умовах, а особливо – задоволення потреб армії, розміщення релокованих підприємств, життєзабезпечення внутрішньо переміщених осіб, формування та розподіл гуманітарної допомоги тощо. Доведено необхідність заміни пасивних заходів державної політики зайнятості – активними, а саме – допомога в сприянні працевлаштуванні шляхом переква-

Як цитувати: Бабаєв В. Ю., Бабаєва І. О. Публічне управління зайнятостю населення сільських територій в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. *Актуальні проблеми державного управління*. 2022. № 2 (61). С. 157–179. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-2-11>

In cites: Babaiev, V.Y., Babaieva, I.O. (2022). Public administration of employment of the population of rural territories under the conditions of marital state and post-war reconstruction. *Pressing Problems of Public Administration*, 2 (61), 157–179. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-2-11> [in Ukrainian].

© Бабаєв В. Ю., Бабаєва І. О., 2022

ISSN 1684-8489. *Pressing Problems of Public Administration*, 2022, № 2 (61)

157

ліфікації, відкритті власної справи, навчанні тощо. Обґрунтовано, що розвиток зайнятості в сільській місцевості можливий через підтримку несільськогосподарських видів діяльності, за умови, що в населеному пункті відсутні інші сільськогосподарські напрямки зайнятості. Розглянуто переваги та недоліки урядової програми релокації підприємств, проекту «єРобота», акцентовано увагу на дії цих програм як для території країни в цілому, так і сільських територіальних громад зокрема. Наведено спосіб вирішення проблеми аграріїв щодо порушення логістичних процесів та транспортного сполучення шляхом створення агрологістичних хабів. Запропоновано створення багатофункціональних кооперативно-комунальних заготівельно-збутових пунктів для підтримки сільського підприємництва та самозайнятості.

Ключові слова: публічне управління зайнятстю, зайнятість населення сільських територій, релокація бізнесу, ринок праці, сільське підприємництво.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану значних змін відчували усі сфери економічних і суспільних відносин. У площині економічного потенціалу і економічних відносин відбулися значні негативні зміни, що пов'язані з значними втратами суб'єктами господарювання ресурсів для господарської діяльності, засобів виробництва, кваліфікованих кадрів, ринків збуту, логістичних можливостей і фінансової спроможності. Необхідність релокації бізнесу, вимушене переселення працівників, власників і контрагентів, зміна напрямів і каналів збуту та поставок спричинили згортання діяльності значного відсотка бізнес структур та підприємців. Розбалансування ринку праці, активна міграція, зміна статево-вікової структури населення та чисельності населення сільських територіальних громад обумовлюють необхідність адаптації публічного управління зайнятстю населення сільських територій до умов воєнного стану та розробки механізмів формування основ для повоєнного відновлення шляхом адаптації робочої сили та форм трудової діяльності до нової реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо зайнятості населення, ринку праці, трудового та освітнього потенціалу займалось багато вітчизняних учених, зокрема, Д. Богиня, Т. Васильців, О. Грішнова, В. Кирилук, Т. Кицак, А. Колот, Ю. Кормишкін, О. Левицька, Е. Лібанова, Ю. Маршавін, О. Нартюк, Д. Нагернюк, О. Непочатенко, О. Новікова, Н. Патица, Л. Пронько, О. Рудковський, Н. Статівка, О. Хандій, Л. Шамілева, В. Шибанін, І. Штундер та ін.

Питання децентралізації та розвитку громад досліджували С. Белей, О. Бородіна, Г. Возняк, І. Застрожнікова, Ю. Іванов, О. Іванова, Т. Ільченко, Г. Капленко, В. Коваль, В. Рябоконт та ін.

Проте питання виявлення економічного базису для повоєнного відновлення економіки країни на основі модернізації системи трудових відносин і зайнятості в поєднанні з глобальними чинниками економічного розвитку і новою моделлю господарської системи потребують подальшого опрацювання та досліджень.

Мета статті – визначити цілі, інструменти і перспективні напрями публічного управління зайнятстю населення сільських територіальних громад з позицій забезпечення повоєнного відновлення України.

Застосована методологія і методи. В основу дослідження покладено припущення про залежність результатів економічного відновлення країни від можливостей доступу вітчизняних суб'єктів господарювання на закордонні ринки ресурсів, продукції і капіталу та інтеграції їх у ланцюги поставок розвинутих країн. Публічне регулювання зайнятості в умовах воєнного часу базується на принципі створення умов для можливості власної економічної

діяльності особи і принципі інфраструктурної підтримки форм зайнятості при одночасному зменшенні ваги інструментів фінансової підтримки і стимулювання. Запропонований методологічний підхід передбачає покладення в основу повоєнного економічного відновлення країни власного генерування суб'єктами господарювання та населенням економічного результату у тісному взаємозв'язку із укріпленням інститутів публічного управління та зовнішньою допомогою. У процесі дослідження були використані методи системного аналізу, емпіричної перевірки, спостереження, узагальнення та ін.

Виклад основного матеріалу. Суспільство сьогодні стикається з проблемами підвищеної ризикованості, наявності глобальних загроз і небезпек, дії мало контрольованих або неконтрольованих ризиків нового типу, що важкопрогнозовані та слабо піддаються корекції [1].

Указом Президента України № 64/2022 було введено воєнний стан з 24 лютого 2022 р. через військову агресію РФ проти України [20], що призвело до кардинальних змін у суспільних, економічних та політичних відносинах і житті кожного громадянина країни [2, с. 63]. Держава, як елемент економічної системи, стала головним суб'єктом в економічній, політичній, оборонній та інших сферах [3].

Г. Шумська слушно підкреслює, що важливою умовою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни в безперервно мінливому середовищі в умовах воєнного стану, є результативне функціонування органів публічної влади в країні, бо дієва система публічного управління є ключовим фактором прискорення темпів розвитку національної економіки, виходу з кризових ситуацій, розв'язання суспільних проблем в умовах обмежених ресурсів [24]. У цьому контексті слід зазначити, що функціонування органів публічної влади та діяльність їх посадових осіб мають відповідати запитам і потребам об'єкта управління, прийняття рішень повинно мати антикризовий і випереджальний характер в усіх сферах, в тому числі й у сфері управління зайнятістю населення.

В умовах масових міграцій населення, що спричинені військовими діями, зайнятість населення та стан ринку праці відчули значних змін, хоча зайнятість населення дотепер виступає важливою передумовою макроекономічної стабільності держави [4, с. 6]. Так, О. Гошовська та О. Тревого слушно наголошують, що сьогодні в країні має місце масове скорочення економічно активного населення, наявні значні цивільні втрати в місцях проведення воєнних дій, обстрілів, примусових депортацій, перебування на окупованих територіях, еміграція, та тимчасовий відтік кваліфікованих та активних кадрів за кордон, часткове переміщення робочої сили у західні регіони країни, із ускладненим працевлаштуванням на місцях [3].

Ю. Іванов та О. Іванова акцентують масштабність демографічних наслідків, зокрема, чверть осіб з всього населення країни змушені були покинути свої домівки, серед них близько 4 млн людей виїхали з України, більше 6,5 млн осіб переїхали в межах України та стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), з них більше 2,5 млн осіб переїхали до західного макрорегіону. Економічними наслідками цих процесів є: відчутні втрати доходів місцевих бюджетів, зменшення людських ресурсів (зокрема, зменшення працездатного населення, відтік мізків, зменшення студентів тощо), виникнення диспропорцій ринку праці, що спричинені надлишком робочої сили в регіонах, куди прибула значна кількість ВПО. Також має місце виникнення проблем забезпе-

чення ВПО житлом (і не тільки тимчасовим), посилення ризиків громадської безпеки та загострення проблем забезпечення громадського порядку [7, с. 69-70].

У контексті оцінки економічних наслідків воєнних дій, учена Ю. Чалюк зазначає, що на території України з початку воєнних дій були змушені припинити свою діяльність багато приватних організацій та державних установ, були зруйновані численні об'єкти критичної інфраструктури, значна частина населення втратила робочі місця, погіршилось матеріальне становище багатьох людей. Призупинення роботи суб'єктів господарювання призводить до зменшення податкових доходів і, як наслідок, до недоотримання заробітної плати працівниками бюджетної сфери. Найбільшим негативним наслідком війни є великі людські та матеріальні втрати [1].

Експерти британського «Chatham House» (Королівський інститут міжнародних відносин) при вивченні питань пов'язаних з війною в Україні та наслідків її впливу на геополітичні процеси, безпеку, енергетику, ланцюги поставок, зазначають, що Україна, на диво, продовжує функціонувати, навіть незважаючи на те, що приблизно 14 мільйонів людей були переміщені, а інфраструктура, енергетичні та транспортні мережі піддаються постійним безжальним атакам [27].

Деякі дослідники [13] наголошують, що внаслідок військових дій значно постраждали промислова, виробнича, транспортна, соціальна та ін. інфраструктури; відбулося руйнування багатьох підприємств від малих до великих; порушено логістичні шляхи матеріально-технічного забезпечення підприємств та канали збуту їх продукції; спостерігається масова міграція населення. Тимчасово окуповані території зазнали не тільки значних руйнувань, а й розграбування матеріальних цінностей від споживчих товарів і особистого майна мешканців до виробничого устаткування суб'єктів господарювання. Через проблеми бізнес-спільноти держава зітнулася з значним «просіданням» доходної частини бюджетів різних рівнів. З усієї сукупності компаній-учасників Європейської бізнес-асоціації в Україні 20 % припинили, а 37 % призупинили свою діяльність [3].

Процеси переміщення значної частини робочої сили за кордон і внутрішню міграція в західні області країни значно послаблюють економічну активність в східних, південних і центральних областях, при цьому перевантажують ринок праці західних областей. У цих умовах, на думку дослідників, важливою стає всебічна підтримка економіки України [8].

Питання виживання в умовах воєнних дій є особливо гострими для об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), які мають вже сьогодні формувати передумови для післявоєнного відновлення та розвитку в нових реаліях. Дійсно, війна зумовила формування нової реальності для територіальних громад і нові виклики для органів місцевого самоврядування. В умовах щоденної роботи громад над проблемами поточного життєзабезпечення вкрай важливо зуміти мобілізувати зусилля у громадах та переорієнтувати їх роботу на активізацію місцевого економічного розвитку [23, с. 4].

Реформи децентралізації в Україні мали важливе значення для розвитку місцевого самоврядування та зміцнення його фінансової самодостатності і автономії, наблизили вітчизняну систему публічного управління до практики країн ЄС. Фінансово самодостатні громади та потужна система місцевого самоврядування є чинниками стійкого розвитку України, проте, утвердження фінансово самодостатніх громад потребує достатніх повноважень та ресурсів

для виконання власних і делегованих функцій, а також можливостей для вирішення питань власного розвитку [5].

Довоєнний досвід показав, що децентралізація влади з 2014 р призвела до утворення значної і навіть надмірної (як деяких західноукраїнських областях) кількості територіальних громад, проте багато з яких вже скоро виявилися дотаційними та досі потребують додаткових джерел фінансування та/або значного збільшення податкових надходжень [6]. Діяльність таких громад дотепер здійснюється в умовах постійної невизначеності, кризових явищ і трансформаційних змін. Зокрема, організаційні шоки переважно примусового об'єднання змінилися невизначеністю умов і механізмів діяльності під час пандемії COVID-19, що відбилася на функціонуванні всіх суб'єктів економічної діяльності, воєнні дії та введення воєнного стану стали «зовнішнім шоком» як для країни в цілому, так і для територіальних громад. В цих умовах проблематичним є не тільки процес розробки стратегій розвитку та формування планів їх реалізації, а й звичайне функціонування територіальної громади [7].

За даними моніторингу Міністерства розвитку громад та територій України щодо реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, станом на 10.01.2022 р. в Україні було утворено 1470 громад (без врахування тимчасово окупованої території). Переважну більшість серед громад становлять сільські та селищні територіальні громади: кількість сільських громад становить 627 одиниць; селищних – 433 одиниці; кількість міських громад є найменшою, та становить 410 одиниць. Кількість населених пунктів така: 443 міста, 1960 селищ та 26261 село [19].

Значна кількість громад в сільській та прилеглих до неї місцевості (1060 одиниць) та більше 91 % сільських населених пунктів на фоні інтенсивних процесів переселення населення з міст, що підпали під загрозу військових впливів, спричинює значну проблему адаптації діяльності сільських територіальних громад до перенаселення, ресурсних обмежень, потреби значного розширення економічної діяльності осіб на її території та ін. Механізм релокації суб'єктів господарювання у сільську місцевість обмежується рівнем та обсягом руйнувань на територіях, з яких довелося здійснювати евакуацію, та логістичними і інфраструктурними обмеженнями сільської місцевості.

Втрати економіки України через війну, за оцінками Міністерства економіки України та окремих науковців, коливаються від 564 млрд. дол. США до 600 млрд. дол. США, втрати територіальних громад через зруйновані об'єкти інфраструктури становлять 30–50 % виробничих потужностей, що у вартісному виразі становить 94 млрд дол. США, або майже 2,8 трлн грн. Руйнування житлового фонду (що склали 35,2 млн кв. м) еквівалентні 31 млрд дол. США, навчальних закладів – 1,3 млрд. дол. США. Зупинили роботу від 60 % до 80 % підприємств, при цьому роботу втратили понад 50 % українців, податкові доходи різних рівнів бюджетів також зменшилися на 80 %. За прогнозами вчених Інституту економіки та прогнозування НАН України, загальні втрати економіки України складуть від 22 % до 46 % ВВП, при цьому втрати промислового виробництва можуть бути близько 50 %, втрати експортних надходжень – 48 %; втрати капітальних інвестицій – 45 % [7].

Сучасні умови війни зумовили присутність нових учасників процесу місцевого економічного розвитку в громадах – внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та релокованого бізнесу, а також формування нових типів взаємодії та комунікаційних мереж [23, с. 5].

Вимушені масові переміщення населення супроводжуються значними економічними та соціально-психологічними втратами, що спричинені низкою соціальних ризиків, які на макрорівні визначаються втратою трудового та освітнього потенціалу, людського та соціального капіталу протягом певного періоду часу, на особистісному рівні такі ризики пов'язані зі втратою роботи, доходу, житла, основних ресурсів та засобів життєзабезпечення, здоров'я та працездатності, людського та соціального капіталу, з можливими проявами ризиків соціально-психологічної дезадаптації, значними обмеженнями можливостей реалізації особистісного потенціалу, зокрема освітнього та професійно-кваліфікаційного [2, с. 63].

Колектив українських вчених акцентує на тому, що основу внутрішньо переміщених осіб складають діти, літні люди, безробітні працездатні особи або особи, які навчаються. Близько 27,6 % домогосподарств вимушених переселенців (за даними Міжнародної організації з міграції) мають дітей до 5 років, 60,8 % прибули з дітьми віком 5-18 років, у 10,2 % домогосподарств є вагітні жінки або ті, хто здійснює грудне вигодовування, у 56,3 % домогосподарств є літні люди непрацездатного віку, у 32,1 % – особи з хронічними захворюваннями, у 19,5 % – люди з значно обмеженими фізичними можливостями [10]. З огляду на це, вказані науковці справедливо зазначають, що зростання частки внутрішньо-переміщених осіб у регіонах їх перебування призводить до виникнення напруженості у сфері зайнятості через зростання частки економічно неактивного населення (діти, літні особи, непрацездатні за станом здоров'я). А розрахований рівень економічного навантаження в областях Карпатського регіону свідчить про високу напруженість у Закарпатській області (786 переселенців на 1000 зайнятого населення) і помірне навантаження на зайняте населення Львівської області (389 переміщених осіб на 1000 зайнятих) [10].

Ці учені [10] наголошують, що за умов втрати житла, робочого місця, засобів до існування численних українців, масштабного переміщення населення як у межах країни, так і за кордон, міграції бізнесу, значних втрат активів підприємств, припинення роботи виробництв, руйнування інфраструктури, порушення логістичних зв'язків виникає потреба відчутної підтримки усіх сторін соціально-трудова відносин. І якщо для найманих працівників державна система соціального захисту пропонує матеріальну підтримку та хоч якусь допомогу у працевлаштуванні, то для тисяч підприємств, які мають кредити, заборгованість перед державою та найманими працівниками, контрагентами і не мають можливості працювати через втрату ринків збуту, постачальників чи взагалі активні бойові дії на території, де розташований їх бізнес, питання державної підтримки і виживання є надзвичай злободенним [2].

Новікова О., Хандій О., Шамілева Л. та ін. запорукою виживання підприємництва в країні вважають швидкість прийняття рішень щодо внесення змін у трудове законодавство з метою збалансування інтересів і працівників і роботодавців. Це, на думку авторів, призведе до збереження та створення нових робочих місць, підтримки підприємств, які знаходяться в стадії евакуації та відновлення своєї роботи на нових, більш безпечних територіях. Указані зміни в трудовому законодавстві також мають забезпечити умови для повернення робочої сили, яка виїхала за кордон, і збереження трудового й освітнього потенціалу країни в умовах воєнного стану, залучення й ефективного використання внутрішньо переміщених осіб [2, с. 63].

Не можна повністю погодитися з такою позицією, бо релокація бізнесу і підприємницької діяльності сьогодні потребує не стільки законодавчого збалансування інтересів роботодавців і працівників, скільки додаткових капіталовкладень (і, відповідно, доступності і дешевизни довгострокових кредитів, наявності державної допомоги та ін.) і доступу на ринки з достатньою ємністю і ціною, що перекриває витрати виробничої, збутової та надзвичайної діяльності релокованих підприємств і підприємців. Хоча, звісно, необхідність правового унормування і вирішення проблемних питань трудових відносин і соціального захисту різних груп працівників (зокрема, мобілізованих працівників, працівників, які в процесі переміщення опинилися територіально віддалені від релокованого суб'єкта господарювання, працівників, які за своїм психофізичним та емоційним станом стали неспроможні до повноцінної та якісної праці та ін.) з позицій оптимізації і збалансування інтересів працівника і роботодавця потребує не тільки оновлення законодавства, а й модернізації публічної політики зайнятості.

У воєнний і повоєнний час в Україні набуває гостроти проблема забезпечення переміщених працівників (а також тих, хто повернулися на звільнені території) житлом, комунальними послугами, належним рівнем соціального захисту [11]. Ці вчені підкреслюють, що побутовий дискомфорт, нашарувавшись на застарілі робочі місця і низьку оплату праці, спричиняє посилення зовнішньої трудової міграції і може спричинити для країни серйозну нестачу робочої сили, особливо в сегменті висококваліфікованої праці [11]. У цьому контексті зменшення кількісного складу працівників може стати гальмуючим чинником сьогоденного забезпечення зайнятості населення і відновлення всієї соціально-економічної сфери у повоєнний період [11]. До цього, на нашу думку, можна додати негативні кількісні та якісні зміни у робочій силі у повоєнний період після демобілізації працівників та підприємців (які були мобілізовані у воєнний час), внаслідок їх фізичних травм та пост-воєнного синдрому (зокрема, психічних та психологічних змін свідомості та ін.).

Розглядаючи можливості збереження трудового потенціалу, вчені акцентують важливість вирішення питань інтеграції переміщених осіб у приймаючі громади, утримання молоді в Україні через сприяння вступу на навчання в заклади фахової передвищої, професійно-технічної, вищої освіти, вирішення житлових проблем і працевлаштування. У найближчий період дослідники очікують посилення проблем ВПО щодо забезпечення прийнятними житловими умовами, погіршення економічного становища сімей, зменшення можливостей працевлаштування. Розв'язання проблеми інтеграції ВПО в місцеві громади автори пропонують здійснювати через надання фінансової підтримки роботодавцям, які працевлаштовують ВПО та підприємцям з їх числа, на відновлення діяльності [2].

Такий підхід, на нашу думку, є методологічно вірним – стимулювання розширення економічної діяльності в межах громад є основою і першочерговим завданням для виживання наявного населення в умовах воєнного стану і забезпечення результативного післявоєнного відновлення рівня та якості життя мешканців громади. Проте, запропонований вище інструмент підтримки, на нашу думку, матиме лише короткостроковий тимчасовий ефект і неспроможний забезпечити мешканцям громади тривале економічне виживання та відновлення економічних відносин на засадах самозабезпечення та самовідтворення, що обумовлюється значними трансакційними витратами суб'єктів

господарювання, логістичними проблемами та відсутністю або обмеженістю ємкості доступних ринків з невідповідністю рівня ринкової ціни понесеним витратам в процесі економічної діяльності в нових умовах.

Розглядаючи можливості розвитку ОТГ в умовах воєнного стану та наслідків військових дій, дослідники для територіальних громад ідентифікують такі ризики (що переважно обумовлені міграцією населення): втрати місцевих бюджетів; втрати робочої сили в регіонах, де ведуться активні бойові дії; надлишок робочої сили в регіонах, куди прибула значна кількість ВПО; проблеми забезпечення житлом ВПО; ризики забезпечення громадського порядку та громадської безпеки; навантаження на медичну сферу; переміщення вразливих верств населення; переміщення значної кількості дітей, що потребує організації якісного навчального процесу й адаптації дітей [7, с. 70].

У цьому контексті, на нашу думку, закладено не тільки ризики, але й можливості для громади. Розв'язання проблеми забезпечення якісного навчання переміщених дітей та їх позашкільної освіти можливе через інструменти дистанційної і змішаної освіти із додатковим залученням учителів, вихователів тренерів, репетиторів та ін. з числа ВПО, що зареєстровані в цій громаді або ВПО інших громад України. Позашкільна активність школярів може бути спрямована на досягнення цілей територіальної громади зі створенням додаткових робочих місць освітянам і педагогам для відповідного управління і організації позашкільної діяльності дітей. Такий інструмент може створити можливість залучення грантів та покращити фінансове і гуманітарне становище мешканців територіальних громад і ВПО.

Проблеми та ризики діяльності територіальних громад в умовах воєнних дій мають стати їх новими можливостями в повоєнний час, однак, на думку дослідників, в умовах «зовнішнього шоку» територіальні громади мають мобілізувати свій ендогенний потенціал і за допомогою інструментів публічного регулювання і впливу забезпечити гідний рівень життя населенню [7, с. 71]. Це значить, що уже сьогодні потрібно створювати умови для відновлення економіки в повоєнний період. Дослідники підкреслюють, що суб'єкти господарювання потребують економічної допомоги, щоб не скорочувати робочі місця, навіть якщо працівники взагалі не працюють а підприємство простоє. На їх думку, потрібно не допустити масштабних банкрутств і звільнень, бо збереження робочих місць та бізнесу значно скоротить час, необхідний для відновлення економічної діяльності у повоєнний період, зменшить рух робочої сили з України та сприятиме швидкому поверненню внутрішньо переміщених осіб (ВПО) на робочі місця [8].

Не можна повністю погодитися з такою точкою зору. Суб'єкти господарювання, звісно ж, потребують допомоги органів державної влади та місцевого самоврядування, проте лише утримання їх штату не створює умов для їх виходу з кризового стану та майбутнього розвитку. Державна підтримка і допомога територіальних громад мають нівелювати найбільш проблемні чинники та створювати умови для подальшого розвитку бізнес-структур і підприємництва. На нашу думку, сьогодні інструменти публічного регулювання та підтримки для суб'єктів господарювання мають спрямовуватися на забезпечення: можливості доступу на нові ринки, розв'язання логістичних проблем, доступного страхування ризиків воєнного часу, залучення їх до виконання державних замовлень та замовлень територіальних громад, інтеграції їх у ланцюги поставок та ланцюги створення доданої вартості країн ЄС, країн

Північної та Південної Америки, Країн Азії тощо. Також потребує вирішення (можливо, шляхом певних компромісів) проблема бронювання важливих для господарської діяльності малих і середніх суб'єктів господарювання працівників з необхідними професійними навичками, кваліфікацією і здібностями.

У результаті воєнних дій на території України були порушені усі бізнес-процеси: від постачання сировини і матеріалів до реалізації готової продукції. Виробничі підприємства із північно-східних, східних і південних регіонів України вимушено або змінили місце розташування, або припинили свою діяльність, при цьому виникли значні проблеми, пов'язані з неможливістю релокації аграрних підприємств і фермерських господарств через неможливість змінити місце розташування основного фактору виробничої діяльності – земельних ділянок.

Процеси вимушеної релокації підприємств в подальшому імовірно закріплять зміну географічної структури центрів економічної діяльності. В цьому контексті вітчизняні вчені констатують, що західні області України можуть стати центром промислового розвитку та локації багатьох стратегічних підприємств і галузей реального сектора національної економіки у сенсі, по-перше, віддаленості від територій агресора; по-друге, наближеності транспортно-логістичної системи до країн ЄС; по-третє, ускладнення транспортування вітчизняної продукції до країн світу морським шляхом, а, відтак, зростання ваги вектору автотранспортного сполучення [10].

Для малих та середніх суб'єктів господарювання процеси релокації є проблематичними з огляду на наявні ресурси і обмежені можливості. Тож відчутними є саме заходи державної підтримки цих процесів. Ще з березня 2022 р. Уряд розпочав реалізацію програми релокації підприємств для переміщення бізнесу з регіонів поблизу або в зоні бойових дій у безпечніші регіони, що знаходяться на Заході України. За цією програмою суб'єкти господарювання можуть переїжджати до 9 областей: Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Вінницької, Волинської та південної частини Рівненської. Основним перевізником визначено АТ «Укрзалізниця», доставку обладнання на станцію має здійснювати АТ «Укрпошта» (також, як оператор, може підтверджувати проходження контрольних пунктів, формувати рахунки та інші документи для покриття транспортних витрат). На думку розробників та дослідників, незважаючи на сплату податків переміщеними підприємствами за основними місцями рестрації, основними ефектами для приймаючих громад є: можливість працевлаштування місцевих жителів та ВПО, налагодження та досвід підприємницьких зв'язків, покращення інвестиційного та бізнес-середовища, зміцнення співробітництва, створення комфортного середовища для проживання та роботи та ін. Зовнішнім ефектом є те, що така діяльність є важливим іміджевим елементом національної політики на регіональному рівні [8].

У цілому, такий інструмент Міністерства економіки України, як програма релокації підприємств із зон бойових дій може спричинювати низку ризиків для приймаючих територіальних громад, а саме: необхідність вирішення проблем організації процесу розташування підприємств (зокрема, пошук місця розташування, відновлення логістики, допомога в закупівлі сировини та пошуку ринків збуту; екологічна безпека громади тощо); виникнення проблем організації переміщення та розселення персоналу; необхідність допомоги в організації підбору працівників після переїзду [7, с. 70].

З метою забезпечення успішності процесів релокації для підприємств, територіальних громад і органів влади вчені пропонують розробити: механізм релокації підприємств з уточненням критеріїв пріоритетності релокації; нормативно-правове забезпечення організації логістики релокації стратегічних підприємств із зони бойових дій; механізм координації взаємодії державних органів виконавчої влади та територіальних громад з розвитку підприємництва; портал для підприємств, що релокуються із зони активних бойових дій, єдину базу даних територіальних громад з інформацією щодо умов функціонування підприємств на їх територіях [7, с. 71]. Отже, долання ризиків для розвитку воєнної та повоєнної економіки, що спричинені процесами виїзду громадян країни за кордон, у тому числі дітей шкільного віку та жінок працездатного віку, внутрішньої міграції та перереєстрації бізнесів у інших державах процитовані вище дослідники пропонують здійснювати шляхом створення умов для їх повернення та адаптації в Україні [3].

Вирішення проблем зайнятості на рівні територіальних громад, подолання вказаних вище ризиків та негативних наслідків воєнних дій можливе через механізми державної та публічної підтримки мікро і малого підприємництва, самозайнятості. Створення спеціальних умов для розвитку малого підприємництва та бізнесу може спричинити залучення до економічної діяльності внутрішніх мігрантів та повернення в Україну тимчасових мігрантів із-за кордону. Факторами, що спроможні сприятливо впливати на перерозподіл людського капіталу в межах та за межами країни є: забезпечення житлом, базовими державними послугами, робочими місцями у т.ч. через підтримку малого бізнесу та підприємництва [3].

Першочерговість питань державної підтримки і стимулювання підприємництва та економічної діяльності мікро, малих та середніх суб'єктів господарювання під час військових дій підтверджується прийняттям на державному рівні низки рішень щодо податкової реформи, які мали на меті підтримати українську економіку, забезпечити фінансову стабільність, дозволити бізнесу функціонувати, а людям працювати. У цьому контексті замість ПДВ та податку на прибуток було введено ставку податку 2 % від продажів за спрощеною системою оподаткування та обліку, для суб'єктів малого підприємництва (переважно ФОП, що є на 1 та 2 групі єдиного податку) запровадили добровільну сплату єдиного податку. Крім цього було запроваджено максимальну дерегуляцію бізнесу та скасовано всі перевірки для всіх підприємств [8]. Вказані дії дещо пом'якшили суттєве зростання витрат суб'єктів господарювання, проте не компенсували (і не спроможні компенсувати) втрати бізнесу, що пов'язані з розривом ланцюгів поставок, логістичними проблемами, ризиками знищення, відпливом інвестицій, втратою ринків та ін. і призвели до зменшення податкових надходжень.

Для сільських територіальних громад проблема наповнення бюджету є однією з головних. Зазвичай, у таких громадах бюджетоутворюючими суб'єктами господарювання є аграрні підприємства і фермерські господарства та видобувні компанії (якщо на території громади здійснюється видобуток природного газу чи інших корисних копалин). У цьому контексті вчені наголошують, що більшість бюджетів територіальних громад країни критично залежні саме від податкових надходжень аграрних підприємств та фермерських господарств [6].

Також слушною є думка [6] про важливість розвитку аграрного потенціалу країни та, зокрема, аграрного підприємництва на території сільських громад, що є запорукою стійкого економічного зростання від місцевого рівня до центрального. Сьогодні, на думку дослідниць, необхідним є перехід від централізованої аграрної політики, сконцентрованої на аграрному секторі, до більш інтегрованої політики розвитку сільської місцевості, сільських територіальних громад, що передбачає наявність зв'язку між економічними, екологічними, соціальними та територіальними аспектами життєдіяльності сільської громади.

Економічний розвиток сільської території на основі підтримки економічної діяльності, економічної активності та підприємництва є процесом, від якого вирає широке коло зацікавлених осіб, зокрема, громада, органи місцевої влади, бізнес, сільське населення, ВПО тощо. Завдяки співпраці бізнесу та місцевого самоврядування ситуація в сільській місцевості може кардинально змінитися, зокрема, стимулюватиметься створення нових робочих місць та буде закріплюватися молодь [16].

У сільській місцевості можливості підприємництва переважно пов'язані з фермерською діяльністю. Учені Т. Ільченко, І. Застрожнікова та ін. слушно наголошують, що для численних сільських територіальних громад відчутною проблемою розвитку фермерства є значне скорочення овочівництва (в залежності від регіону, скорочення становить від 30 % до 60 %). Овочівництво поступово заміщується вирощуванням зернових та технічних культур, що для сільських територіальних громад приносить низку негативних ефектів, зокрема, значно знижується родючість ґрунтів, зменшується чисельність зайнятих у сільському господарстві, що призводить до скорочення наявних робочих місць, збільшення безробіття та зниження добробуту населення. З метою забезпечення багатогалузевого господарювання на селі, територіальним громадам необхідно розробляти і втілювати дієві механізми підтримки (зокрема для фермерів-овочівників та ін.), що спрямовані на скорочення податкового навантаження, першочерговий доступ до оренди вільних земель та ін. [6].

У результаті окупації значних територій сільської місцевості нашої держави (хоча наразі відсоток деокупованої території є також чималим) керівники підприємств, активні підприємці, фермери, кваліфіковані працівники опинилися в доволі скрутному становищі: більшість з них або стали до лав ЗСУ, або –ВПО, а ще більша – за сприятливих обставин, стали зовнішніми мігрантами. Науковець А. Пронько слушно наголошує, що найбільш кваліфікована частина сільського населення має можливість працевлаштуватися в інших сферах економічної діяльності, а також організувати власну справу. Інша частина сільського населення, стає джерелом формування та посилення негативних процесів маргіналізації у сільській місцевості внаслідок відсутності роботи. Колишні успішні сільські трудівники стають так званими різноробами, шукають випадкових заробітків у містах і великих населених пунктах, відчуючи на собі всі труднощі життя поза постійним місцем проживання [18, с. 64]. Вирішення вказаної проблеми можливе через реалізацію випереджальної публічної політики зайнятості на принципах системності, участі, взаємодії, результативності, відкритості, доступності, ефективності, наявності відстрочених позитивних ефектів для громадянина, громади, бізнесу, влади та в цілому суспільства.

У 2022 р. Кабінет Міністрів України за дорученням Президента України запровадив нову економічну стратегію функціонування в умовах воєнного стану, щоб допомогти нашій економіці вижити і стати основою післявоєнного відновлення [8]. Продовженням цього напрямку стало прийняття урядової програми безповоротних грантів для створення та розвитку власного бізнесу у формі проєкту «єРобота», в якому акцентовано, що малий та середній бізнес – це основа для успішної держави і проєкт покликаний збільшити кількість таких бізнесів [29]. Так, урядовий проєкт «єРобота» передбачає надання українцям грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та навчання. Він спрямований на активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць. Проєкт включає шість грантових програм, зокрема, українці зможуть отримати: мікрогранти для створення власного бізнесу; гранти для розвитку переробного підприємства; державне фінансування закладки саду; кошти для розвитку тепличного господарства; грант на реалізацію стартапу, у тому числі в сфері ІТ; кошти на навчання ІТ-спеціальностям. Отримати гранти можуть як підприємці-початківці, так і люди, що вже мають досвід у бізнесі. Подача заявки на грант здійснюється через Портал Дія [30].

В рамках урядової програми «єРобота» станом на вересень 2022 р. майже 11 тисяч українців подали заявки на отримання грантової допомоги від держави для відкриття чи розширення бізнесу, 1115 заявок були задоволені. На П'ятому інформаційно-діалоговому майданчику «Допомога бізнесу в умовах війни: релокація та відновлення» зазначалося, що переможці різних грантових програм запросили більше 700 млн грн з передбачених Урядом 40 млрд грн. На думку політичних і публічних діячів, програма «єРобота» спрямована як на активізацію підприємництва, так і на стимулювання створення робочих місць отримувачами грантів. За рахунок реалізації цієї програми Уряд має на меті створити 300 тисяч робочих місць [31]. Цей інструмент реалізації публічної політики зайнятості є перспективним як для країни в цілому, так і для сільських територіальних громад. Проте, повоєнне відродження сільських територіальних громад дотепер безпосередньо залежить від стану і процесів розвитку аграрного сектору економіки.

Незважаючи на позитивну динаміку макроекономічних показників сільського господарства, на локальному рівні спостерігається низка негативних процесів, що становлять загрозу сталому розвитку сільських територіальних громад. Для їх подолання, на думку вчених, необхідна трансформація соціально-економічних відносин у державі у напрямі більш активної участі сільсько-го населення в розподілі суспільного продукту [16].

У контексті військових загроз та повоєнного відновлення головною проблемою аграрного сектору та сільських і селищних територіальних громад, на думку О. Гошовської і О. Тревого, є те, що основні райони вирощування продовольчих культур в Україні межують або знаходяться на територіях, де тривають бойові дії. Також істотною проблемою окупованих територій є замінування земельних ділянок вибуховими пристроями і забруднення розлитим паливом [3]. Продовжуючи цю думку, слід зазначити, що ситуація є надзвичайно складною, оскільки, в більшості випадків, такі сільські території, а особливо – деокуповані, практично непридатні для життя, а отже і ведення сільськогосподарської діяльності в цілому. Саме тому, в умовах війни та невизначеності, особливого значення набувають завдання, пов'язані із відновлен-

ням постраждалих територій України, де формуванню міцного фундаменту для національної безпеки сприятиме ефективне стратегічне управління економікою та забезпечення оптимального рівня життєдіяльності населення [21].

Через понад п'ять місяців війни, а саме 9 липня 2022 р. український парламент прийняв Закон України № 2389-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [22]. Згідно з цим Законом, з'являється такий термін, як – «відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України» – це комплекс першочергових організаційних, фінансових та інших заходів, що спрямовуються на прискорене відновлення об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового та громадського призначення до стану, що дозволяє забезпечити повернення в регіон внутрішньо переміщених осіб та біженців, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання [22].

З метою планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів та територій, а також з метою запровадження органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних механізмів та інструментів [22], Законом передбачено поділ території України на чотири функціональні типи: території відновлення, полюси економічного зростання, території з особливими умовами для розвитку та території сталого розвитку.

Відповідно до статті 11² Закону, територіями відновлення є мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії, або які були тимчасово окуповані, території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів або країн [22]. Регіональними полюсами зростання є мікрорегіони, територіальні громади, що характеризуються значно кращими географічними, демографічними, соціально-економічними показниками розвитку порівняно з іншими подібними територіями регіону, та зростання яких позитивно впливає на суміжні території, регіон або державу в цілому.

Територіями з особливими умовами для розвитку є макрорегіони, мікрорегіони, територіальні громади, рівень соціально-економічного розвитку яких є низьким або на яких існують природні, демографічні, міжнародні, безпекові чи інші об'єктивні обмеження щодо використання потенціалу території для розвитку. З метою застосування диференційованих заходів підтримки розвитку визначаються окремі функціональні типи територій з особливими умовами для розвитку.

Територіями сталого розвитку є самодостатні мікрорегіони, територіальні громади з наявним соціально-економічним потенціалом територій та спроможні до збалансованого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах [22].

Указаний законодавчий поділ територій дозволяє, на нашу думку, сформувати науково-методологічну основу для формування і реалізації диференційованих і одночасно системно поєднаних механізмів повоєнного відновлення економіки, суспільних відносин, рівня та якості життя мешканців територіальних громад, в тому числі в сільській місцевості.

Сьогодні публічна політика в усіх сферах суспільного життя повинна мати антикризовий характер. Антикризові заходи публічної політики зайня-

тості населення, в тому числі сільської, мають бути органічно поєднаними такими напрямками державної антикризової політики, як:

- забезпечення доступу працівників-ВПО до ринку праці та інтеграція їх у економічне життя територіальних громад;

- укріплення потенціалу та інституційне забезпечення праці ВПО та ветеранів війни;

- забезпечення доступу біженців та інших вимушено переміщених осіб до ринку праці;

- надання допомоги та підтримки державі з боку міжнародних організацій у забезпеченні доступності до ринку праці всіх категорій населення та створення гідних і продуктивних робочих місць;

- застосування справедливих практик найму працівників, попередження та зменшення ризиків торгівлі людьми;

- підтримка реінтеграції мігрантів, які повернуться в країну, зокрема сприяння їх зайнятості та підприємництву [2, с. 66].

Дослідники Новікова О., Хандій О., Шамілева А. та ін. пропонують для зниження рівня безробіття та збереження трудового й освітнього потенціалу запровадити розробку і реалізацію таких першочергових і превентивних заходів, як: створення нових робочих місць внаслідок релокації бізнесу за рахунок відкриття різних за розміром підприємств; у найменш постраждалих, внаслідок воєнних дій, регіонах доцільно реалізовувати адресні заходи з підтримки зайнятості (зокрема, в межах поточної державної програми з переміщення працівників і підприємств); потребують розробки та втілення програми щодо забезпечення мобільності та перекваліфікації працівників для переходу в пріоритетні сектори та географічні райони, де вони зможуть компенсувати дефіцит професійних компетенцій і трудових ресурсів; створення можливості професійної діяльності для осіб з особливими потребами з наданням їм гнучкого графіка; створення додаткових робочих місць через цифровізацію економіки та суспільства; слід визначити пріоритетним розвиток тих видів економічної діяльності, що здатні забезпечити економічне відродження та економічну реконструкцію країни, та призвести до появи численних нових робочих місць [2, с. 66]. Слід зазначити, що в цілому вдалі пропозиції фахівців не дають відповіді на питання визначення шляхів доступу до нових ринків, реакції на зміни кон'юнктури традиційних та ін.

Сьогодні на ринку праці проявляються численні негативні тенденції, що очікувано обумовлюватимуть зниження рівня ділової активності, призведуть до скорочення робочих місць, посилення працедефіцитної кон'юнктури ринку праці як на територіях, де ведуться воєнні дії, так і у відносно тилових. Зниження купівельної спроможності населення і ресурсно-фінансових можливостей суб'єктів господарювання призводить до втрати замовлень, що сьогодні є головною проблемою організації виробництва та бізнес-діяльності більше 50 % вітчизняних представників бізнесу. На фоні нестачі потрібного за професійно-кваліфікаційним рівнем персоналу (17 % суб'єктів господарювання бракує працівників, а 15 % мають проблемну потребу в збереженні ключових співробітників) [10], вихід на нові ринки і модернізація діяльності для бізнес-структур та підприємців стають проблематичними.

На думку дослідників, на ринку праці в процесі повоєнного відродження можуть відбутися такі відчутні зміни: поширення гібридного (зокрема, домашньо-офісного) формату роботи; зростання попиту на перекваліфікацію та

підвищення рівня цифрових навичок; збільшення затребуваності програм зі збереження або відновлення здоров'я працівників, поліпшення умов праці; збільшення попиту на професії з новими концептуальними навичками; зростання переліку професій, які пов'язані з медичною і психологічною реабілітацією військових і ветеранів; суттєве зростання попиту на робочі спеціальності та лінійних спеціалістів у будівництві, архітектурі, оборонній промисловості, енергетиці, менеджерів з продажу; зростання зайнятості внаслідок розвитку мікро-підприємницьких послуг на експорт [2, с. 66].

Злободенним питанням для дослідників, що переймаються публічною політикою зайнятості, є визначення професійних, кваліфікаційних та особистісних характеристик фахівців для післявоєнного відновлення та післявоєнного розвитку. Безперечно, прийняття і реалізація економічної стратегії України впливатиме на потребу у фахівцях і вимоги до них. Дослідники пропонують робити акценти на поверненні біженців та успішній реінтеграції їх в нових умовах, відновленні та розвитку внутрішнього ринку. Галузями, які насичуватимуть внутрішній ринок і демонструватимуть найбільші темпи приросту імовірно можуть стати: будівництво, сільське господарство, виробництво продуктів харчування, оптова та роздрібна торгівля, сфера логістики, виробництво хімічної продукції, електроустаткування, меблів. При цьому створення доданої вартості має концентруватися у традиційно розвинених видах економічної діяльності – сільському господарстві і IT-сфері, які забезпечували значну частину валютних надходжень країни [17].

Така наукова позиція є дещо дискусійною, бо після воєнних дій внутрішня економічна система країни, внутрішній ринок продукції, внутрішній ринок праці та ін. зазнали значного руйнівного впливу і економічний потенціал настільки згортається, що наявними внутрішніми ресурсами не тільки відновити, а й збалансувати економічну систему буде досить складно. Повернення біженців створюватиме додаткове навантаження на економічну систему, бо перевищення в разі пропозиції робочої сили над попитом на працю унеможливає повернення їм рівня та якості довоєнного життя, що створюватиме контраст з умовами життя за кордоном і мотивуватиме активних мігрантів з високою професійною кваліфікацією і освітнім рівнем до інтеграції в економічні системи приймаючих країн.

Проте, заслуговують на увагу пропозиції щодо визначення з боку держави пріоритетних напрямків відновлення параметрів ринку праці на якісно новому рівні з огляду на неможливість відновлення довоєнного стану ринку праці та довготривалістю процесів реконструкції. На думку дослідників, пріоритетні напрямки мають включати: відновлення людського потенціалу та капіталу, створення стимулів для швидкого працевлаштування працівників, формування дієвих програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації згідно поточної ситуації, залучення донорських інструментів до створення нових робочих місць, прогнозування професій, які в короткостроковій та середньостроковій перспективі будуть користуватися попитом на ринку праці згідно вимог нової реальності, формування системи мотиваторів до швидкого працевлаштування, створення програм зайнятості для ВПО, розвиток дистанційних форм зайнятості, стимулювання підприємництва та ін. [17].

Учені Любомудрова Н., Гойчук В. та ін. слушно наголошують, що програми стабілізації ринку праці мають містити: заходи із залучення мігрантів (як українців так і іноземців) та фінансів заробітчани в економіку країни; захо-

ди, щодо створення відповідних умов для самозайнятості населення; заходи з модернізації системи соціального захисту населення, поліпшення умов праці, удосконалення системи оплати праці; підтримки престижності робітничих професій; заходи з державної підтримки високотехнологічних виробництв та наукоємного сільського господарства; проекти і програми щодо перепрофілювання та підвищення кваліфікації, забезпечення зайнятості молоді, поширення дуальної освіти; механізми впровадження відповідних систем для визначення покликання та виявлення здібностей в певних професійних напрямках; заходи щодо подолання тіньової економіки та тіньової зайнятості населення; заходи підтримки розвитку малого та середнього бізнесу та самозайнятості та ін. [25].

На думку В. Шебаніна і Ю. Кормишкіна, перспективними сферами розширення зайнятості на території сільських громад є два напрями: стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва (бажано з створенням агроекологічних кластерів) та поширення несільськогосподарської зайнятості, яка абсорбує робочу силу, що вивільняється з аграрних підприємств і домогосподарств; дозволяє нівелювати сезонність аграрної праці, сформувати багатогалузеву структуру зайнятості сільського населення, уповільнити темпи і мінімізувати негативні наслідки сільської міграції, створити умови для закріплення молоді на селі за рахунок розвитку виробництв, які вимагають високої кваліфікації, підвищити доходи селян, знизити рівень бідності на селі, підвищити мобільність робочої сили; формувати занятість, орієнтовану на ціннісні переваги різних соціальних верств сільського населення [4, с. 8-9].

Слід зазначити, що розвиток сільськогосподарського виробництва у великих агропідприємствах спричинює оптимізацію ресурсів, в тому числі і трудових, значно підвищує продуктивність праці, що, у свою чергу, лише опосередковано і незакономірно сприяє (а іноді стримує і обмежує) розвиток зайнятості сільського населення. Інша річ – малий та середній агробізнес, який за своїм характером є працемістким і навіть відносно невелике збільшення фінансового результату діяльності може мати наслідком створення додаткових робочих місць (офіційно чи приховано). Утримання одного працівника станом на січень 2023 р. коштує фермеру від 100 тис. грн на рік за умов офіційної зайнятості (при цьому грошовий ефект працівника складає від 65 тис. грн на рік) і від 80 тис. грн на рік за умов тіньової зайнятості (при цьому грошовий ефект працівника складає від 80 тис. грн на рік). Тобто, при достатньому збільшенні доходів мікро та малих суб'єктів агробізнесу на території сільської територіальної громади з високою імовірністю зростатиме кількість вакансій (як офіційних, так і прихованих) за рахунок сільськогосподарського виробництва. Зростання ж доходів цих суб'єктів обмежується і стримується їх типовою бізнес-моделлю та нерозвиненістю інфраструктури аграрного ринку, яка має їх обслуговувати.

А. Кустріч слушно зазначає, що швидкий та інтенсивний розвиток агробізнесу в Україні неможливий без розвинутої транспортної інфраструктури, оскільки проблема агрологістики є ключовою для українських аграріїв. Сьогодні має місце низький рівень налагодження логістичних процесів та логістичної інфраструктури, що може бути вирішено створенням агрологістичного хабу як інноваційної форми логістичного центру. А. Кустріч визначає «агрологістичний хаб» як територіально визначений об'єкт, на якому реалізуються процеси планування, організації, контролю й управління операціями з

транспортування, зберігання, первинної переробки, пов'язані з доведенням аграрної продукції від аграрного товаровиробника до кінцевого споживача. Такі хаби можуть забезпечити створення економічних та господарських зв'язків між товаровиробником та споживачем, зниження транзакційних витрат у системі товароруху для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного продовольства на внутрішньому та міжнародних ринках, становлення системи відстежування продукції, що гарантує її якість та безпеку в усьому логістичному ланцюзі [15].

Дана пропозиція, на нашу думку, є надзвичайно актуальною і найбільший ефект (з позицій позитивного впливу на зайнятість сільського населення) може спричинити саме для мікро-, малих- та середніх суб'єктів господарювання в сфері сільськогосподарського виробництва. Проте, проблемними питаннями залишаються такі: якою має бути організаційно-правова форма таких хабів, хто є власниками, яким є економічний механізм їх функціонування, хто привласнюватиме новостворену додану вартість, хто надає гарантії, яка позиція органів державної влади та контролюючих структур та ін. [32]. Уся ця сукупність проблемних питань може викликати недовіру у природно обережних аграріїв, що звикли зважувати усі ризики, впливи і наслідки.

Хоча, звісно, у деяких європейських країнах (напр., Іспанія і Польща) функціонують регіональні гуртово-розподільчі центри, які за своєю економічною і організаційною сутністю є агрологістичними хабами. Тобто організаційні структури для формування системи зберігання, постачання та збуту сільськогосподарської продукції, які опікуються питаннями заготівлі, зберігання, переробки та підготовки до продажу продукції [15]. Проте, вдалий досвід розвинутих країн може не сприйматися практикою господарювання та суб'єктами економічної системи нашої країни через інші рушійні сили, стимули та економічні звички (прикладом такого «неприживання» кращої закордонної практики можна вважати сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію, кредитні спілки і кооперативні банки в Україні).

Несільськогосподарські форми зайнятості для мешканців сільських територіальних громад є і привабливими і проблемними. Несільськогосподарська підприємницька діяльність може здійснюватися за такими напрямками: сільський туризм (зокрема, зелений, медичний, кулінарний тощо); надання комунальних і побутових послуг; ефективне використання природних ресурсів в місцевих промислах; удосконалення власних компетенцій та перетворення їх на інноваційні ідеї, що здатні реорганізувати традиційну господарську діяльність у сільському способі життя та розширити сфери докладання праці шляхом дистанційної зайнятості та ін. [4, с. 9].

Розвиток сільського підприємництва, на думку фахівців, може призвести до розширення сфери зайнятості у несільськогосподарській сфері та передбачає пошук унікального поєднання ресурсів, спрямованих на підвищення соціально-екологічної та економічної цінності сільської місцевості переважно шляхом диверсифікованого використання місцевих ресурсів (зокрема – землі, води, ліси, надра) у сферах туризму та рекреації, народних промислів, спорту, професійної підготовки, торгівлі, інформаційних та консультаційних послуг [16].

Свого часу значні позитивні очікування у науковців аграрного спрямування були пов'язані із розвитком особистих селянських господарств, бо вбачалося, що вони забезпечать виробництво достатнього обсягу нішевих продуктів сільського господарства, мінімізують проблему зайвої робочої сили

(що почала з'являтися у зв'язку з реформуванням аграрного сектора, підвищення продуктивності праці і спрощення різноманіття видів діяльності аграрних підприємств) та сприятимуть забезпеченню продовольчої безпеки країни. Проте ситуація виявилася не однозначною.

Сьогодні в особистих селянських господарствах зайнято, за різними оцінками, від 2 до 4–5 млн осіб залежно від методики обчислень. Однак, за оцінками експертів, після ухвалення закону про ринок землі потреба в працівниках сільського господарства знизиться до 200250 тисяч осіб [16]. Також слід зазначити, що можливості зайнятості у формі сільського підприємництва та самозайнятості обмежуються численними чинниками, зокрема, недостатньою розвиненістю інфраструктури, значною віддаленістю ринкових інституцій, відносно невеликим результатом діяльності, що не покриває навіть трансакційних витрат та ін.

На нашу думку, публічне управління зайнятістю сільського населення має спрямовуватися не на надання фінансової допомоги і фінансових стимулів для створення середніми та великими підприємствами (zareєстрованими в межах сільських територіальних громад) додаткових робочих місць, і не стільки на оплату перепідготовки сільських мешканців, скільки на створення інфраструктурного забезпечення для розвитку самозайнятості та сільського підприємництва. Для цього у кожній сільській територіальній громаді доцільно створити заготівельно-збутові пункти (або центри). Враховуючи, що для сільських підприємців, самозайнятих та малих підприємств можуть мати місце найрізноманітніші види діяльності (зокрема, від виробництва нішевої сировини для продуктів харчування, до народних ремесел і цифрових послуг), заготівельно-збутові пункти мають бути багатофункціональними.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень. Проведене вище теоретичне дослідження дозволяє зробити такі агреговані висновки.

1) Публічне управління зайнятістю населення сільських територіальних громад в умовах повоєнного відновлення країни в першу чергу має спиратися на інструменти інфраструктурного забезпечення можливості трудової діяльності, сільського підприємництва та самозайнятості. Мікро, малим та середнім суб'єктам господарювання потрібна державна допомога у питаннях доступу на ринки інших країн, логістичного забезпечення, розв'язання проблем збуту та ін.

2) Розв'язання проблем зайнятості населення сільських територіальних громад у найближчій перспективі можливе через підтримку розвитку сільського підприємництва та самозайнятості при одночасному створенні за участю територіальних громад багатофункціональних кооперативно-комунальних заготівельно-збутових пунктів, об'єднаних у загальнонаціональну мережу.

3) Щоб вирішити проблему довіри селян до діяльності таких структур, потрібно їх створити у формі багатофункціональних кооперативно-комунальних заготівельно-збутових пунктів з безпосередньою участю селян-клієнтів і територіальної громади (частка і роль територіальної громади має бути не менше 50 %). При цьому, враховуючи проблемний досвід кооперативного руху, ініціатива і основні організаційні заходи мають бути прерогативою саме територіальної громади. Такі первинні пункти (на території сільських територіальних громад) мають бути об'єднані у національну мережу із створенням підконтрольних переробних, логістичних та ін. підприємств (бажано з

подібною формою власності та економічним механізмом) та пов'язані діловими зв'язками різними кооперативними організаціями і союзами розвинутих країн, що дозволить малим сільським виробникам через формування спільної пропозиції виходити на зовнішні ринки з високим ступенем довіри до організаційної форми цього інноваційного об'єкта ринкової інфраструктури.

4) Подальших досліджень потребують питання правового забезпечення публічної підтримки створення і функціонування елементів ринкової інфраструктури для обслуговування суб'єктів сільського мікропідприємництва та самозайнятих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чалюк Ю. О. Глобальний соціально-економічний розвиток в умовах VUCA, SPOD, DEST та BANI світу. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1133/1091> (дата звернення 28.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-21>
2. Новікова О. Ф., Хандій О. О., Шамілева Л. Л. Втрати трудового та освітнього потенціалу України за період воєнного стану. *Бізнес Інформ*. 2022. № 5. С. 62-69. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-5-62-69>
3. Гошовська О. В., Тревого О. І. Механізми публічного управління для відновлення військової економіки. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. (дата звернення 15.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-24>
4. Шебанін В. С., Кормишкін Ю. А. Диверсифікація використання трудового потенціалу сільських територій. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 6–12. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006>
5. Возняк Г. В., Капленко Г. В., Коваль В. М. Децентралізація як основа зміцнення фінансової самодостатності та розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. (дата звернення 21.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-24>
6. Ільченко Т. В., Застрожнікова І. В. Роль аграрного підприємництва у розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1194> (дата звернення 05.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-21>
7. Іванов Ю. Б., Іванова О. Ю. Методичний підхід до вибору напрямів просторового розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації та воєнного стану. *Бізнес Інформ*. 2022. № 7. С. 67–73. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-7-67-73>
8. Онешко С. В., Башлай С. В., Короленко О. Б. Особливості збереження та підтримання економічного потенціалу України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1440> (дата звернення 17.11.2023). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-4>
9. Кузнєцова Л. І. Траєкторії розвитку основних видів економічної діяльності України у повоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1741> (дата звернення 17.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-57>
10. Васильців Т. Г., Левицька О. О., Рудковський О. В. Структурні диспропорції і дисбаланси ринку праці областей Карпатського регіону України в умовах війни: тенденції, загрози, орієнтири політики стабілізації й використання можливостей. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. (дата звернення 28.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-37>
11. Маршавін Ю. М., Кицак Т. Г., Кирилюк В. В. Посилення конкурентоспроможності ринку праці України в нових соціально-економічних реаліях. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. (дата звернення 28.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-2>
12. Негрей М. В., Тараненко А. А., Костенко І. С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. (дата звернення 17.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38>
13. Бойченко Е. Б., Нікітіна Я. О. Узагальнення вітчизняного досвіду щодо розбудови територій пріоритетного розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1451/1396> (дата звернення 17.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-14>

14. Добрунік Т. П., Кузнецова О. В. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1619> (дата звернення 28.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-25>
15. Кустрич Л. О. Агрологістичні хаби як невід'ємна складова розвитку аграрного сектору України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1350> (дата звернення 05.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-14>
16. Томашук І. В., Хаєцька О. П. Вплив аграрного сектору економіки на сталий розвиток сільських територій. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1434/1381> (дата звернення 05.12.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-1>
17. Штундер І. О. Ринок праці України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1453> (дата звернення 05.12.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-22>
18. Пронько Л. М. Економічні аспекти відтворення людського капіталу сільських територій. *Агросвіт*. 2022. № 9-10. С. 62–68. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.9–10.62>
19. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади станом на 10.01.2022. Міністерство розвитку громад та територій України. Презентація. Довідкові матеріали. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/800/10.01.2022.pdf> (дата звернення 10.11.2022).
20. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 12.11.2022).
21. Рогозян Ю. С. Інноваційна траєкторія розвитку регіональної економіки як стратегічного фактору відновлення територій в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-12> (дата звернення 05.11.2022).
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 9 лип. 2022 р. № 2389-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> (дата звернення: 10.11.2022).
23. Місцевий економічний розвиток у територіальних громадах. Антикризисні інструменти у воєнний і післявоєнний період : посіб. для органів місц. самовряд. Лівів 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/838/LED.pdf> (дата звернення: 10.11.2022).
24. Шумська Г. М. Розробка напрямів забезпечення дієвості публічного управління як основи соціально-економічного розвитку України. *Бізнес Інформ*. 2023. № 1. С. 177–184. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-1-177-184>
25. Любомудрова Н. П., Гойчук В. І. Зміни на ринку праці в умовах воєнного стану та перспективи післявоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1462/1407> (дата звернення 10.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-31>
26. War in the Region. Europe and Central Asia Economic Update. World Bank Group. Spring 2022. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099517406012214353/idu0e3baf4c505b0104d8e08bc9054428139f5ab> (дата звернення 10.11.2022).
27. Seven ways Russia's war on Ukraine has changed the world. 20 February 2023. URL: https://www.chathamhouse.org/2023/02/seven-ways-russias-war-ukraine-has-changed-world?gclid=Cj0KCQjw8e-gBhD0ARIsAJiDsaW3697Lr81RwIVJFebcHD85Hz8xRStgt_qF2CFyWTGcGt0SYYHndV4aAieIEALw_wcB (дата звернення 25.10.2022).
28. International Organization for Migration. URL: <https://www.iom.int> (дата звернення 20.10.2022).
29. Урядова програма безповоротних грантів для створення та розвитку власного бізнесу URL: <https://erobota.diia.gov.ua/> (дата звернення 20.10.2022).
30. е:Робота: гранти від держави на відкриття чи розвиток бізнесу. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=94321ef8-1418-479c-a69f-f3d0fdb8b977&title=Robota-GrantiVidDerzhaviNaVidkrittiaChiRozvitokBiznesu> (дата звернення 20.10.2022).
31. Уряд активізує підприємництво та зайнятість населення: грантові програми, відшкодування ЄСВ та частини зарплати. Міністерство економіки України. URL: <https://www.>

kmu.gov.ua/news/uriad-aktyvizuie-pidpriemnytstvo-ta-zainiatist-naselennia-hrantovi-prohamy-vidshkoduvannia-iesv-ta-chastynu-zarplaty (дата звернення: 20.10.2022).

32. Дунаев І.В., Чернявський К.О. Уточнення концептуальних основ стратегії промислової диверсифікації: врахування регіонального контексту для потреб сільських територій. Актуальні проблеми державного управління. 2020. № 2. С. 42–61. (дата звернення: 20.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.34213/ap.20.02.05>

Стаття надійшла до редакції 18.11.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 10.12.2022 р.

Babaiev V. Y.,

PhD in Public Administration,

Associate Professor of Economic Policy and Management Department,

*Education and Research Institute of Public Administration, V. N. Karazin Kharkiv National University,
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine*

e-mail: babaevV@ukr.net <https://orcid.org/0000-0001-8652-2974>

Babaieva I. O.,

Postgraduate student of the Department of Personnel Management and Entrepreneurship,

*Education and Research Institute of Public Administration, V. N. Karazin Kharkiv National University,
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine*

e-mail: lmeneg98@ukr.net <https://orcid.org/0000-0002-7245-9297>

PUBLIC ADMINISTRATION OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION OF RURAL TERRITORIES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE AND POST-WAR RECONSTRUCTION

Abstract. The scientific study highlights the general situation that has developed under martial law, namely mass migration of the population, reduction of the economically active population, reduction of labor and educational potential, significant civilian casualties, and an increase in the number of people with disabilities and psycho-emotional disorders.

Attention is focused on the importance of the effectiveness of public policy in solving issues of promoting employment of the population, creating jobs, promoting self-employment and the development of entrepreneurship. The activities of local self-government bodies, namely, united territorial communities, regarding the solution of urgent issues regarding their functioning in new conditions, and especially meeting the needs of the army, accommodation of relocated enterprises, life support for internally displaced persons, formation and distribution of humanitarian aid, etc., were considered.

The need to replace the passive measures of the state employment policy with active ones has been proven, namely, assistance in promoting employment through retraining, opening one's own business, training, etc. It is substantiated that the development of employment in rural areas is possible through the support of non-agricultural activities, provided that there are no other agricultural areas of employment in the settlement.

The advantages and disadvantages of the government program for the relocation of enterprises, the "eRobota" project, are considered, and the attention is focused on the effects of these programs both for the territory of the country as a whole and for rural territorial communities in particular. A method of solving the problem of agrarians regarding the disruption of logistics processes and transport connections by creating agro-logistics hubs is given.

It is proposed to create multifunctional cooperative and communal procurement and sales points to support rural entrepreneurship and self-employment.

Keywords: *public employment management, employment of rural population, business relocation, labor market, rural entrepreneurship.*

REFERENCES

1. Chaliuk, Yu.O. (2022). Global socio-economic development in vuca, spod, dest and bani world. *Economy and society*, vol. 36. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1133/1091> (accessed: 28.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-21> [in Ukrainian].
2. Novikova, O.F., Khandii, O.O., Shamileva, L.L. Losses of the Labor and Educational Potential of Ukraine During Martial Law. *Biznes Inform*, vol. 5, 62–69. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-5-62-69> [in Ukrainian].
3. Hoshovska, O.V., Trevoho, O.I. (2022) Public administration tools for recovery of the military economy. *Economy and society*, vol. 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1281> (accessed: 15.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-24> [in Ukrainian].
4. Shebanin, V.S., Kormyshkin, Yu.A. Diversification of labor potential use of rural areas. *Ekonomika APK*, vol. 8, 6–12. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006> [in Ukrainian].
5. Vozniak, H.V., Kaplenko, H.V., Koval, V.M. (2022) Decentralization as a basis for strengthening financial self-sufficiency and development of territorial communities. *Economy and society*, vol. 42. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1624> (accessed: 21.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-24> [in Ukrainian].
6. Ilchenko, T.V., Zastrozhnikova, I.V. (2022) The role of agricultural enterprise in the development of territorial communities. *Economy and society*, vol. 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1194> (accessed: 05.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-21> [in Ukrainian].
7. Ivanov, Yu.B., Ivanova, O.Yu. (2022). The Methodical Approach to the Selection of Directions of Spatial Development of Amalgamated Territorial Communities in the Context of Decentralization and Martial Law. *Biznes Inform*, vol. 7, 67–73. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-7-67-73> [in Ukrainian].
8. Oneshko, S.V., Bashlaj, S.V., Korolenko, O.B. (2022). Features of preserving and maintaining Ukraine's economic potential during war. *Economy and society*, vol. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1440> (accessed: 17.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-4> [in Ukrainian].
9. Kuznietsova, L.I. (2022). Tracks of development of the main types of economic activities in Ukraine in the post-war period. *Economy and society*, vol. 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1741> (accessed: 17.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-57> [in Ukrainian].
10. Vasylytsiv, T.H., Levytska, O.O., Rudkovskiy, O.V. (2022). Structural disproportions and imbalances in the labor market of oblasts of the carpathian region of Ukraine in the conditions of war: trends, threats, orientations for stabilization policy and use of opportunities. *Economy and society*, vol. 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1196/1153> (accessed: 28.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-37> [in Ukrainian].
11. Marshavin, Yu.M., Kytsak, T.H., Kyrlyuk, V.V. (2022). Strengthening the competitiveness of the labor market of Ukraine in the new socio-economic realities. *Economy and society*, vol. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1438> (accessed: 28.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-2> [in Ukrainian].
12. Nehrej, M.V., Taranenko, A.A., Kostenko, I.S. (2022). Ukrainian agricultural sector in war time: problems and prospects. *Economy and society*, vol. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1474> (accessed: 17.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38> [in Ukrainian].
13. Bojchenko, E.B., Nikitina, Ya.O. (2022). Generalization of domestic experience regarding the development of priority development territories. *Economy and society*, vol. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1451/1396> (accessed: 17.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-14> [in Ukrainian].
14. Dobrunik, T.P., Kuznietsova, O.V. (2022). Problems and directions of the development of the agricultural sector of Ukraine in conditions of economic instability. *Economy and society*, vol. 42. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1619> (accessed: 28.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-25> [in Ukrainian].
15. Kustrich, L.O. (2022). Agro-logistical hubs as an integral part of the development of Ukraine's agricultural sector. *Economy and society*, vol. 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1350> (accessed: 05.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-14> [in Ukrainian].

16. Tomashuk, I.V., Khaietska, O.P. (2022). The influence of the agricultural sector of the economy on the sustainable development of rural areas. *Economy and society*, vol. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1434/1381> (accessed: 05.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-1> [in Ukrainian].
17. Shtunder, I.O. (2022). The labor market of Ukraine under the conditions of the marital state. *Economy and society*, vol. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1453> (accessed: 05.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-22> [in Ukrainian].
18. Pronko, L.M. (2022). Economic aspects of human capital reproduction in rural areas. *Ahrosvit*, vol. 9-10, 62–68. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.9—10.62> [in Ukrainian].
19. Monitorynh reformy mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady stanom na 10.01.2022. (2022) *Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorij Ukrainy*. Prezentatsiia. Dovidkovi materialy. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/800/10.01.2022.pdf> (accessed: 10.11.2022). [in Ukrainian].
20. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. № 64/2022. (2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (accessed: 12.11.2023).
21. Rohozian Yu. S. (2023). Innovative trajectory of the regional economy development as a strategic factor in the restoration of territories in the war conditions. *Economy and society*, vol. 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2091/2019> (accessed: 05.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-12> [in Ukrainian].
22. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorij: Zakon Ukrainy vid 9 lyp. 2022 r. № 2389-IX. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> (accessed: 10.11.2022).
23. Mistsevyy ekonomichnyj rozvytok u terytorialnykh hromadakh. Antykrizovi instrumenty u voiennyj i pislivoiennyj period. (2022). *Posibnyk dlia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia*. Liviv, p. 75. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/838/LED.pdf> (accessed: 10.11.2022).
24. Shumska, H.M. (2023). Elaborating the Directions for Ensuring the Effectiveness of Public Administration as a Basis for Socioeconomic Development of Ukraine. *Biznes Inform*, 1, 177–184. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-1-177-184> [in Ukrainian].
25. Liubomudrova, N.P., Hojchuk, V.I. (2022). Changes in the labor market under the conditions of martial law and prospects for post-war recovery. *Economy and society*, vol. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1462/1407> (accessed: 10.11.2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-31> [in Ukrainian].
26. War in the Region. Europe and Central Asia Economic Update. World Bank Group. Spring 2022. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099517406012214353/idu0e3baf4c505b0104d8e08bc9054428139f5ab> (accessed: 10.11.2022).
27. Seven ways Russia's war on Ukraine has changed the world. 20 February 2023. URL: https://www.chathamhouse.org/2023/02/seven-ways-russias-war-ukraine-has-changed-world?gclid=Cj0KCQjw8e-gBhD0ARIsAJiDsaW3697Lr81RwIVJFebcHD85Hz8xRStgt_qF2CFywTGcGt0SYyhndV4aAielEALw_wcB (accessed: 25.10.2022).
28. International Organization for Migration. URL: <https://www.iom.int> (accessed: 20.11.2022).
29. Uriadova prohrama bezpovorotnykh hrantiv dlia stvorennia ta rozvytku vlasnoho biznesu. URL: <https://erobota.dia.gov.ua/> (accessed: 20.10.2022).
30. ie:Robota: hranty vid derzhavy na vidkryttia chy rozvytok biznesu. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=94321ef8-1418-479c-a69f-f3d0fdb8b977&title=Robota-GrantiVidDerzhaviNaVidkryttiaChiRozvitokBiznesu> (accessed: 20.10.2022).
31. Uriad aktyvizuie pidprijemnytstvo ta zajniatist naseleennia: hrantovi prohramy, vidshkoduvannia YeSV ta chastyny zarplaty. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-aktyvizuie-pidprijemnytstvo-ta-zainiatist-naseleennia-hrantovi-prohramy-vidshkoduvannia-iesv-ta-chastyny-zarplaty> (data zvernennia 20.10.2022).
32. Dunayev, I.V., Chernyavskiy, K.O. Clarification of the conceptual basis for industrial diversification strategy: considering a regional context for rural areas needs. *Actual problems of public administration*, 2020, 2, 42–61. (data zvernennia 20.10.2022). DOI: <https://doi.org/10.34213/an.20.02.05> [in Ukrainian].

The article was received by the editors 18.11.2022.

The article is recommended for printing 10.12.2022.